

A hiányzó láncszem

Hogyan szabható a polgári engedetlenség fogalma és igazolási eszköztára a választási autokráciákra?

Jelige: CAS749

Dolgozat lezárásának dátuma: 2023.04.17.

Tartalom

1. Bevezetés	1
2. A polgári engedetlenség elméleti keretrendszere	2
2.1 A polgári engedetlenség „klasszikus” értelmezése	2
2.1.1 Társadalmi feltételek	3
2.1.2 Fogalmi feltételek.....	4
2.1.3 Igazolási keret	6
2.2 A polgári engedetlenség „kortárs” értelmezése	7
2.2.1 Liberális megközelítés.....	9
2.2.2 Radikális demokratizáló megközelítés.....	10
3. A nagyjából igazságtalan társadalom fogalmi megalapozása.....	12
3.1 A társadalmi feltételek túlzott kiterjesztése és lekorlátozása ellen	12
3.2 A választási autokráciák normatív leírása	13
3.3 A nagyjából igazságtalan társadalom, mint lehetséges társadalmi környezet.....	17
4. Polgári engedetlenség a nagyjából igazságtalan társadalomban.....	18
4.1 Fogalmi és igazolási elemek a nagyjából igazságtalan társadalomban.....	18
4.1.1 Elméletépítési elvek	18
4.1.2 Fogalmi és igazolási elemek a választási autokráciára szabva	19
5. Összefoglalás	23
Hivatkozásjegyzék	25

Absztrakt

Dolgozatunkban a polgári engedetlenség fogalmát, társadalmi felételeit és igazolási körét vizsgáljuk. A klasszikus és kortárs politikai filozófiai szakirodalom áttekintése nyomán a polgári engedetlenséghez kapcsolódó keretrendszer olyan feltételeket kíván meg, amelyek nem illeszthetők bármely politikai rendszerre. Hiányossággént definiáljuk a klasszikus értelmezés által társadalmi feltételként használt nagyjából igazságos és a kortárs irodalom által használt tökéletesen igazságtalan rendszer közé beilleszthető rendszerek vizsgálatához szükséges elméleti feltételeket. Dolgozatunk középpontjában emiatt egy olyan filozófiai elméletalkotásra teszünk kísérletet, amely a polgári engedetlenség jelenségének vizsgálatához biztosít eszköztárat a tökéletesen igazságtalan és a nagyjából igazságos politikai rendszer közé pozícionálható politikai rendszer vizsgálatára.

1. Bevezetés

Dolgozatunk első fejezetében kitérünk a polgári engedetlenséghez kapcsolódó klasszikus és kortárs értelmezés releváns részeire. A polgári engedetlenség talán legszélesebb körben elfogadott definíciója John Rawls (1971/1997) *Az igazságosság elmélete* című könyvében leírt definíció alapján foglalható össze, miszerint a polgári engedetlenség nyilvános, erőszakmentes és tudatos törvényszegés, azzal a céllal, hogy valamilyen igazságtalan törvényre vagy rendelkezésre felhívja a figyelmet, és elérje annak megváltoztatását. A fogalom elemei, igazolási keretrendszere és társadalmi feltételei a kortárs politikai filozófia tárgyát is képezik, ahogyan azt a következő részekben ismertetni fogjuk Candice Delmas és Robin Celikates írásain keresztül. A kortárs elméletek a klasszikus elmélet kritizálásán keresztül, jobbra a fogalmi és igazolási keretek bővítésére törekednek a korábbi leírásokhoz képest.

A következő fejezetben a politikai filozófia és a politikatudomány társadalomértelmezéseit kötjük össze. Különösen fontosnak érezzük a polgári engedetlenség fogalmi kidolgozását választási autokráciák esetében, ahol a polgári engedetlenségnek sem a klasszikus, sem a kortárs elméletei nem alkalmazhatóak tökéletesen. Dolgozatunkban azt tűztük ki célul, hogy a választási autokráciához megfelelő elemzési és leíró keretet biztosító polgári engedetlenséget írjunk le, ebben a részben adjuk meg a választási autokráciához szükséges alapokat.

Azért helyeztük dolgozatunk fókuszát a választási autokráciákra, mivel az a kortárs politikatudományi diskurzusnak maghátorozó részét képezi, illetve a sajátos rendszer izgalmas értelmezésösszehasonlító és szintetizálási teret nyit meg a polgári engedetlenség különböző fogalmi leírásai kapcsán. A hiányzó láncszemet keressük, amely összekapcsolja a polgári engedetlenséghez kapcsolódó kortárs és klasszikus elméleteket, és vonatkoztathatóvá válik a választási autokráciára.

Végül az utolsó fejezetben kitérünk arra, hogy a választási autokráciában, mint nagyjából igazságtalan társadalomban, hogyan írható le a polgári engedetlenség fogalmi és igazolási keretrendszere. Az elméletépítéshez részben a magyar mozgalmak példáihoz, részben a korábbi fejezetekben ismertetett filozófiai irodalomhoz nyúltunk vissza. Dolgozatunknak a magyar példákra való támaszkodása részben limitációját is jelenti, bár az elméletünk kiindulási alapját végső soron a választási autokráciák sajátosságai adják.

2. A polgári engedetlenség elméleti keretrendszere

Ahhoz, hogy a polgári engedetlenség fogalmát a választási autokráciák rendszeréhez szabottan tudjuk leírni, ebben a fejezetben kísérletet teszünk a klasszikus és a kortárs irodalom rövid áttekintésére, majd dolgozatunk szempontjából releváns pontjainak kifejtésére, kitérve arra, hogy a klasszikus értelemben vett polgári engedetlenség ilyen típusú rendszerben nem, vagy csak nehezen értelmezhető, míg a kortárs keret ehhez képest túl tág értelmezési teret biztosít.

2.1 A polgári engedetlenség „klasszikus” értelmezése

A polgári engedetlenség jelenségének politikafilozófiai vizsgálata az 1960-as évektől került a figyelem középpontjába, melynek háttérében az Egyesült Államokban kialakult polgári engedetlenségi mozgalmak álltak (Delmas, 2016). Az ebben az időszakban létrejött elméleteket, Richard Wasserstrom (1961), Hugo Bedau (1961), Carl Cohen (1966) és Michael Walzer (1970), John Rawls (1969, 1971/1997) tekintjük a polgári engedetlenség klasszikus értelmezéseinek. Ezen munkák közül kiemelt jelentőségűek John Rawls írásai, valamint az európai diskurzusból Jürgen Habermas (1985) munkássága. Dolgozatukban ezek felhasználásával mutatjuk be a klasszikus értelmezés legfontosabb fogalmi és tartalmi elemeit.

Rawls polgári engedetlenség értelmezésének egyik legfontosabb eleme az igazságosság közös elveinek koncepciója (Rawls, 1971/1997). Ezen elmélet alapján a társadalomban, amelyben az igazságosság közös elvei érvényesülnek „(1) *Az igazságosság bizonyos elveit mindenki elfogadja, és mindenki tudja, hogy mások is ugyanezt teszik, illetve (2) az alapvető társadalmi intézmények általában megfelelnek ezeknek az elveknek, és ezt általában ugyancsak mindenki tudja*” (Rawls, 1971/1997, p.23). Az igazságosság közös elveire tekinthetünk úgy is, mint egy jól berendezett társadalom alapjára, hiszen ezek mentén jön létre az egyének közötti polgártársi kötelék ('civic-friendship'). Ebben a viszonyban a különböző célokkal rendelkező egyéneket „*az igazságosság általános vágya korlátozza, hogy ezeken túl milyen célokat követhetnek*” (Rawls, 1971/1997, p.23).

A szerző tehát valamilyen magasabb, moralizáló megfontolásból indítja a polgári engedetlenség leírását és jelöli ki fogalmi határait. Ennek legfőbb oka, hogy a polgári engedetlenség ezen limitációk nélkül a Rawls által felvázolt liberális demokráciákban olyan társadalmi zavarokat lenne képes generálni, amelyek sokkal nagyobb kárral járnának, mint amekkora a lehetséges hasznosságuk. Rawls tehát a társadalom egyensúlyának és a törvények betartásának magasabb

moralitáson alapuló tulajdonságának tiszteletben tartása mellett dolgozta ki a fogalmat, ennek következtében számos kitételrel és igazolási elemmel él, melyeket a továbbiakban fejtünk ki.

2.1.1 Társadalmi feltételek

Rawls számára a jól berendezett társadalom egy ideális állapot, amely viszonyítási alapként szolgál az ettől eltérő világállapot vizsgálatakor. A valóságban ilyen társadalmak egyáltalán nem, vagy csak ritkán léteznek, azonban vannak társadalmak, amelyek meg tudják közelíteni ezt az ideális állapotot. A rawlsi polgári engedetlenségi elmélet ezeket a társadalmakat nevezi nagyjából igazságos ('nearly just') társadalmaknak, amelyek *„többnyire jól berendezettek, mindazonáltal előfordulnak bennük komoly igazságtalanságok”* (Rawls, 1971/1997, p.429). Habár Rawls nem címkéz fel más társadalmi berendezkedéseket, a nagyjából igazságos társadalomra adott definíciójából kiindulva meghatározhatunk egy spektrumot, melynek egyik végpontjában található Rawls ideális társadalma, amelyet nevezhetünk teljesen igazságos ('fully just') társadalomnak, míg a másik végpontban a teljesen igazságtalan ('fully unjust') társadalom áll.

A keretrendszer egyedül a nagyjából igazságos társadalomban tartja értelmezhetőnek a polgári engedetlenség intézményét, hiszen csak ebben a berendezkedésben érvényesülhetnek a korábban tárgyalt igazságosság közös elvei, illetve csak ezekben van lehetőség a felmerülő igazságtalanságok megszüntetésére. Rawls azt feltételezi, hogy gyakorlatban nagyjából igazságos társadalmak demokratikus rendszerekben léteznek, éppen ezért elméletében a polgári engedetlenség szerepét és igazolását vizsgálja *„szabadon választott demokratikus hatalommal szemben”* (Rawls, 1971/1997, p.429). Teljesen igazságos társadalomban azért nem értelmezhető a polgári engedetlenség, mivel érvényesülnek az igazságosság közös elvei, így nincsenek jogséremlmek, vagy ha mégis vannak, akkor az ideális rendszer képes az önkorrekcióra, így szükségtelen a polgári engedetlenség. Teljesen igazságtalan társadalmakban pedig azért nem értelmezhető a polgári engedetlenség, mivel az igazságosság közös elveinek hiányában, nincs erkölcsi alap a törvények tiszteletére, a rendszerben megjelenő igazságtalanságok nem orvosolhatók az ellenállás ezen formájával.

Habermas is a liberális demokráciák rendszerek vonatkozásában beszél a polgári engedetlenségről. Az ő elméletében a polgári engedetlenség nem csak egy lehetőség, hanem *„az érett politikai kultúra elengedhetetlen feltétele”*, ennél bővebben azonban nem tárgyalja a szükséges társadalmi feltételeket, inkább a polgári engedetlenség fogalmi feltételeivel és igazolási rendszerével foglalkozik (Habermas, 1985, p.106).

2.1.2 Fogalmi feltételek

Mind Rawls, mind Habermas számos fogalmi feltételt határoz meg, amelyek szükségesek a polgári engedetlenség definiálásához, illetve amelyek nélkül a polgári engedetlenség nem értelmezhető. Az legalapvetőbb ilyen feltétel a törvényszegés, vagy ahogy Habermas megfogalmazza, „*egyes jogi normák előre megfontolt megsértése*” (Habermas, 1985, p.100; vö. Rawls, 1971/1997, p.431). Fontos kiemelni, hogy a polgári engedetlenség keretében nem feltétlenül azt a törvényt kell megsérteni, amelynek megváltoztatását célozza, hiszen bizonyos esetekben nem várható el racionálisan az állampolgártól, hogy túl súlyos büntetést vállaljon, vagy pedig, nincs rá lehetőség, hogy közvetlenül, az igazságtalannak ítélt törvényt sértsék meg. Ilyen értelemben tehát a polgári engedetlenség formájában lehet közvetlen és közvetett is (Rawls, 1971/1997, pp.431-432).

Mindkét szerző írásában kiemelt szerepet kap a törvénysértés mögött álló lelkiismereti motiváció (Habermas, 1985; Rawls, 1971/1997, p.434). A törvénysértéssel kapcsolatos érvelés mögötti legfőbb motivációt a törvények elfogadására és betartására vonatkozó morális, Rawls (1971/1997, p.421) által is azonosított kötelezettség adja. A szerző szerint a törvénysértés mögötti indokoknak kellően erős indoklással kell rendelkezniük ahhoz, hogy az elfogadható legyen, ilyen kitétel például a lelkiismereti motiváció.

A lelkiismereti motiváció fontossága Habermas esetében a polgári engedetlenség legalizálásával kapcsolatban merül fel (Habermas, 1985). Habermas szerint a polgári engedetlenség törvényi keretek közé szorításával, a lelkiismereti motiváció megkérdőjelezhetővé válna, hiszen eltűnne a személyes felelősségben rejlő kockázat, amely a lelkiismereti motivációból ered (Habermas, 1985). Egyúttal a polgári engedetlenség hatásossága is bizonytalanná válna, hiszen a jelenlegi - törvényen kívüli - formájában éppen a lelkiismeretre való hivatkozás adja hitelességét és egyben hatásosságát is.

Rawls, *Az igazságosság elmélete* című munkájában (1971/1997, pp.435-439) különbséget tesz a lelkiismereti ellenszegülés, illetve a polgári engedetlenség között. Ugyan a polgári engedetlenséget hagyományosan szokás „*lelkiismereti okokra hivatkozó engedetlenségként*” definiálni, azonban Rawls értelmezésében értelmezésében ez a két ellenállási forma, mind céljában, mind eszköztárában különbözik egymástól (Rawls, 1971/1997, p.435).

A polgári engedetlenség definiálásához Rawls több kikötést alkalmaz. Egyrészt a polgári engedetlenkedőnek az egyéni lelkiismereti meggyőződésén túlmutatóan - az előző fejezetben

tárgyalt igazságosság közös elvei alapján - a „*többség igazságérzetéhez kell fordulnia*” (Rawls, 1971/1997, p.436). Másrészt megjelenik egy újabb fogalmi feltétel, a politikai cselekedet.

A polgári engedetlenségnek politikai cselekedetnek kell lennie mind abból a szempontból, hogy céljának egy törvény vagy a kormány politikájának megváltoztatása kell, hogy legyen, mind pedig abban a tekintetben, hogy politikai elveken kell alapulnia, amelyek egyúttal megfelelnek az igazságosság elveinek, amelyek mentén az államnak működni kell (Rawls, 1971/1997, p.431).

A nyilvánosság, mint fogalmi feltétel kétféleképpen értendő mind Rawls, mind Habermas esetében. A klasszikus keretrendszerben elvárás a hatóságok, mint az állami képviselőknek kellő időben történő figyelmeztetése (Rawls, 1971/1997, p.433; Habermas, 1985). A legfontosabb szempont ezen fogalmi feltételen belül, hogy a polgári engedetlenség nem történhet titokban, hiszen másként nem hathat a társadalom igazságérzetére, valamint mint „*alapvető és lelkiismeretbe vágó politikai meggyőződés kifejezése, ugyanúgy nyilvános fórumra kívánczik, mint a közérdekű mondanivaló*” (Rawls, 1971/1997, p. 433).

A polgári engedetlenség a klasszikus irodalomban erőszakmentes ellenállási forma, amely egy tudatos választás az engedetlenségben résztvevők részéről. Az ellenállás célja alapvetően „*lelkiismeretbe vágó és alapvető meggyőződések kifejezése, figyelmeztetés és intelem, nem pedig tényleges fenyegetés*”, és mint ilyen, nem összeegyeztethető az erőszakkal, sőt Rawls szerint még „*mások polgári szabadságának csorbitása*” se feltétlenül megengedhető, ugyanakkor bizonyos körülmények fennállása esetén jogos lehet az erőszak bizonyos formájának használata (Rawls, 1971/1997, p.433).

Habermas szintén hangsúlyozza az erőszakmentesség szükségességét, mivel a polgári engedetlenség kereteiben elkövetett törvénysértés csupán szimbolikus, célja nem a valódi károkozás (Habermas, 1985). Írásában ugyanakkor, két megközelítést is felvázol az erőszakmentesség értelmezésével kapcsolatban. Günter Frankenberg elmélete szerint az erőszakmentesség elve alapján csak az az engedetlenség (törvénysértés) tekinthető polgárinak, amely tiszteletben tartja az eszközök arányosságának elvét, vagyis nem sérti senki testi vagy pszichés épségét. Ralf Dreier elmélete kevésbé szigorúan definiálja az erőszakmentességet a polgári engedetlenség tekintetében. Bizonyos esetekben az erőszakmentesség fogalmába illeszkedőnek tartja még a kényszer ('coercion') alkalmazását is, például „*pszichés nyomást*

vagy harmadik felek szabad mozgásának korlátozását” (Dreier, 1983, p.587, idézve Habermas, 1985, p.101).

Habár nincs teljes egyetértés a klasszikus gondolkodók között az erőszakmentesség praktikus megvalósulásáról, látható, hogy a súlyos, tényleges károkozást erőszakos bűncselekményeket egyöntetűen elutasítják. Ennek oka pedig az, hogy a klasszikus értelmezésben a polgári engedetlenkedőknek el kell ismerniük az alkotmányos rendszert, és alapvetően törvénytisztelő magatartást kell tanúsítaniuk, melyben az erőszak már nem megengedhető (Habermas, 1985; Rawls, 1971/1997, p.433). Alapvető elvárás a polgári engedetlenség résztvevőivel szemben a törvényszegésből adódó jogi következmények, büntetés vállalása, ezzel is közvetítve a mély lelkiismereti motivációt a társadalom egésze felé (Habermas, 1985; Rawls, 1971/1997, p.434).

2.1.3 Igazolási keret

Az előző fejezetben azon fogalmi elemeket ismertettük, amelyek hiányában a Rawlsi definíció alapján nem kategorizálható polgári engedetlenségként az adott ellenállási forma. Ebben a fejezetben a rawlsi igazolási keretrendszert fogjuk tárgyalni, vagyis azokat a feltételeket, amelyek teljesülése szükséges ahhoz, hogy a definíció szerint polgári engedetlenségként besorolható ellenállási formák morálisan igazolhatók legyenek a társadalom egésze felé.

A rawlsi keretrendszerben három feltétel teljesülése mellett igazolható a polgári engedetlenség. Egyrészt a polgári engedetlenségnek valamilyen súlyos igazságtalanság ellen kell irányulnia, amely megsérti az igazságosság közös elveit. Nagyjából igazságos társadalmakban, ezek az igazságtalanságok törvényi szinten, vagyis pontszerűen, esetileg jelennek csak meg rendszerszintű igazságtalanságok ellen - amelyek általában a teljesen igazságtalan társadalmakat jellemzik - a polgári engedetlenség nem megfelelő ellenállási forma (Rawls, 1971/1997, p.433).

A második igazolási feltétel, hogy az állampolgár utolsó eszközként nyúljon a polgári engedetlenséghez, bizonyosodjon meg annak szükségességéről. Ezalatt Rawls az alkotmányos államban elérhető összes olyan jogorvoslati és fellebbezési lehetőség kiaknázását érti, amelyeknek nem előre látható sikertelensége, eredménytelensége. Ezután a kisebbség kijelentheti, hogy kimerítette az összes törvényes keretek között elérhető ellenállási lehetőséget - jogi eszközök, törvényes tüntetések, - azonban ezeket a többség figyelmen kívül hagyta, meggingathatatlan álláspontjában (Rawls, 1971/1997, p.439).

A harmadik igazolási feltétel az érdekcsoportok közötti koordináció, melynek szerepe abban az esetben válik különösen fontossá, ha ugyan olyan jogosan egyszerre több kisebbségi csoport kezdene polgári engedetlenségbe. Habár Rawls szerint is minimális ennek bekövetkezésére az esély, ha mégis megtörténne, akkor elengedhetetlen ez az igazolási feltétel. Rawls azzal érvel ezen feltétel szükségessége mellett, hogy ha túl sok érdekcsoport folytat egyszerre polgári engedetlenséget, akkor súlyosan sérülne a jog és az alkotmány tisztelete, valamint az ellenállás súlyos károkat okozhatna az egész társadalomnak, ezzel megsértve az igazságosság közös elveit. A koordináció mellett szól az is, hogy a különböző érdekcsoportoknak maguknak is érdekükben áll az egymással történő egyeztetés, hiszen enélkül előfordulhat, hogy az egyes ellenállások céljai torzulnak, hatásosságuk csökken, aminek következtében a mozgalmak nem érhetik el eredeti céljaikat. (Rawls, 1971/1997, p.442)

Rawls és Habermas az igazolási feltételek mentén két funkcióját emelik ki a polgári engedetlenségnek, egy nagyjából igazságos társadalomban. Egyrésztől igazságosság erősítő szerepet tölt be, vagyis képes arra, hogy korrigálja az igazságtalanságokat, amelyek természetéből adódóan előfordulhatnak a nagyjából igazságos társadalomban (Rawls, 1971/1997, p.429). Habermas (1985) szerint továbbá a polgári engedetlenség az egyetlen eszköze a legelnyomottabb társadalmi csoportoknak az őket ért igazságtalanságok korrigálására, mivel ezek nem férnek hozzá azokhoz a csatornákhöz, melyeken keresztül a magasabb társadalmi osztályok befolyásolni tudják a politikai életet. A polgári engedetlenség társadalomban betöltött másik funkciója a legitimáció erősítés. Habermas (1985) ezt a funkciót arra vezeti vissza, hogy „*demokratikus jogállamban is létezhetnek illegitim - értsd: az igazságosság közös elveinek nem megfelelő - törvények*”. Habár vannak az alkotmányos rendszeren belül beépített önkorrekciós mechanizmusok, az igazolt polgári engedetlenség a garancia arra, hogy amennyiben ezek az eszközök nem lennének képesek megszüntetni a fennálló igazságtalanságot, akkor is legyen lehetőség az igazságtalannak ítélt törvények felülvizsgálatára.

2.2 A polgári engedetlenség „kortárs” értelmezése

Rawls előző fejezetben körvonalazott polgári engedetlenséggel kapcsolatos elméletének hatása megkérdőjelezhetetlen a politikai filozófiai diskurzuson belül. A Rawls-t követő és a kortárs politikai filozófiának meghatározó része az eredeti elmélet bővítése és kiegészítése, illetve annak extenzív kritikája is. A következőkben a kortárs irodalom liberális és radikális demokratikus oldalról megközelített polgári engedetlenség fogalmát részletezzük, illetve annak

lehetséges igazolási kereteit, kifejezetten fókuszálva a dolgozatunkban alkotott pozitív elméletre vonatkozó elemekre.

Delmas (2016, p. 682.) nyomán azt találtuk, hogy a klasszikus fogalmat érő kritikák a polgári engedetlenség leírásának a klasszikustól eltérő szervezési elvből fakad. Ez az elv nem más, mint a fölfelé, vagy lefelé megvalósuló elméletépítés, azaz míg a klasszikus fogalom esetén egy magasabb szinten álló, morális érvelés képezi a polgári engedetlenség levezetésének kiindulópontját, addig a kortárs megközelítés a különböző, polgári engedetlenségként számontartott történelmi és történeti példából kiindulva alkotja meg a fogalmat és él kritikával a klasszikus megközelítés ellen.

Delmas (2017) cikkében részletesen kitér a politikai filozófia liberális és demokratikus narratívái között húzódó különbségre. Míg a polgári engedetlenség létjogosultsága demokratikus társadalmakban általánosságban elfogadott a filozófiai körökön belül, az igazolási elemei és a társadalomban betöltött szerepének kapcsán nincsen egyetlen, általánosan elismert álláspont. A liberális megközelítés a polgári engedetlenség létjogosultságát és szerepét az igazságosság fogalmával köti össze (Delmas, 2017). A radikálisan demokratizáló megközelítés ezzel szemben a polgári engedetlenséget a demokrácia értékeinek megőrzéséhez kapcsolja, ahelyett, hogy a fogalom korlátainak leírásában látná a definíció elsődleges eszközét (Celikates, 2016).

A polgári engedetlenség bizonyos fogalmi és igazolási elemeit kritizáló kortárs Candice Delmas a rawlsi definícióhoz hasonlóan liberális megközelítést alkalmaz, Robin Celikates pedig az eredeti fogalommal szemben szintén kritikus, ám radikális demokratikus megközelítésből ír a témáról. Dolgozatunkban az előbbi két szerző releváns műveire támaszkodtunk az eddig klasszikusként hivatkozott polgári engedetlenség fogalom ellen megfogalmazódó kritikák ismertetésére, illetve saját elméletünk felépítésére. Mindkét szerző kritizálja és bővíti a klasszikus polgári engedetlenség alapvetően liberális fogalmát. Munkájukban nagy hangsúlyt kap a történelmi példák elemzése – szemben a klasszikus fogalom felülről kiinduló elméletépítésével – melyek során a polgári engedetlenség klasszikus fogalmának számos hiányosságára hívják fel a figyelmet és tesznek javaslatot a fogalmi és igazolási keretrendszerének, illetve társadalmi feltételeinek bővítésére (Celikates 2014, 2016; Delmas, 2016).

2.2.1 Liberális megközelítés

Delmas (2016) cikkében átfogó képet kísérel meg alkotni arról, hogy a klasszikus polgári engedetlenségi fogalom egyes elemei és igazolási feltételei milyen kritikák alá estek. Cikkének összefoglaló jellegéből fakadóan a megfogalmazódó kritikákra kifejezett javaslattal nem él, azonban hangsúlyozza, hogy a polgári engedetlenség jelensége egy sokkal komplexebb és változatosabb politikai jelenség, szemben a lehatároló klasszikus fogalom által leírtakkal. Mindennek gyakorlati jelentőséget is tulajdonít. Delmas felhívja rá a figyelmünket, ha valamilyen cselekvést polgári engedetlenségként kategorizálunk, akkor ideális esetben ezáltal a cselekvés politikai tekintélyt nyer. Azonban sokan továbbra is egy szintre emelik a többi szabálysértéssel és az állam is rendre ekként kezeli.

Ezen kívül a szerző felhívja a figyelmet több munkájában (Delmas, 2016b, 2017, 2014a, 2014b) is megjelenő, a polgári engedetlenség jelenségével kapcsolatos felvetésre, miszerint valójában nem létezik a Rawls (1999) által leírt általános morális kötelesség a törvények minden körülmények közötti betartására vonatkozóan. Ezzel szemben Delmas (2016) érvelésében a különböző ügyek mozgalmárainak megélésére és meggyőződéseire hagyatkozva igyekszik rekonstruálni egy igazolási rendszert, melyben a szerző extenzív munkája szerint hiányos társadalmi-politikai feltételek érvényesülése mellett az állampolgároknak arra vonatkozóan létezik kötelezettsége, hogy az igazságtalan törvényeknek ne engedelmeskedjenek, akár polgári, akár már, nem polgári formákat használva.

A nem polgári formák a politikai tevékenységnek egy nem jól körülhatárolt részét adják, melyekre kifejezetten azzal a céllal hivatkoznak, hogy a polgári engedetlenség fogalmi és igazolási körén kívül eső, azt nem bővítő módon váljon egy adott politikai tevékenység leírhatóvá. Ahogy Delmas (2018) írja, a nem polgári engedetlenség, mint kategória használata lehetővé teszi a politikai filozófiai elemzést a polgári engedetlenség adott értelmezésén kívül eső helyzetekben annak az adott értelmezésnek a kiterjesztése nélkül. Dolgozatunk további részében azonban nem a nem polgári engedetlenség fogalmi rendszerére építve szeretnénk a választási autokráciákban jól működő elemzési eszközt felvázolni, noha nem állítjuk, hogy a nem polgári engedetlenség ne képezhetné a részét mozgalmárok eszköztárának a választási autokráciákban.

Mivel a nem polgári engedetlenség ernyőfogalom - jellegéből fakadóan azt követeli meg, hogy eseti elbírálás alá kerüljön minden politikai aktivitás, amely e besorolás alá esik, elveszíti azt

az univerzálisabb jelleget, amellyel a polgári engedetlenség fogalma bír. Ez – ahogyan később kifejtjük a választási autokráciákra vonatkozó részben – egy egyébként is feltételezhetően gyenge deliberációs platformokkal bíró társadalom esetén nehézkessé tenné a nem polgári engedetlenség mögött húzódó morális megfontolások tiszta kommunikációját a mozgalmárok részéről a társadalom többi része és akár a hatalom felé is. Ezzel szemben az általunk használni kívánt fogalmi keret rendelkezik olyan általánosítható jegyekkel, amelyek lehetővé teszik a polgári engedetlenség fogalmi és igazolási keretrendszerét a fogalom túlzott kiterjesztése nélkül.

2.2.2 Radikális demokratizáló megközelítés

Míg - ahogyan Delmas (2017) írja - a liberális megközelítés a polgári engedetlenség létjogosultságát és szerepét az igazságosság fogalmával köti össze, ezzel szemben Celikates (2016) radikálisan demokratizáló megközelítése a polgári engedetlenséget a demokrácia értékeinek megőrzéséhez kapcsolja, ahelyett, hogy a fogalmi és igazolási feltételek által leírt korlátozásokat hangsúlyozva definiálná a fogalmat.

Celikates (2014) Delmas előzőekben hivatkozott érveléséhez annyiban hasonul, hogy egy gyakorlatiasabb megközelítés használatát látja kívánatosnak, nagyban merítve a polgári engedetlenség fogalmával összekapcsolódó történelmi példákra. Ugyanakkor kiemeli azt is, hogy a fogalomnak sokkal pluralistább szemléletmódot kéne hordoznia, illetve részletesen ismerteti, hogy a polgári engedetlenség klasszikus és liberális megközelítésének mely pontjaival nem ért egyet, ebből a következőkben kiemelünk néhányat, azonban a teljeskörű ismertetésre dolgozatunkban nem teszünk kísérletet.

Fontos érvként hozza fel a polgári engedetlenség jelensége mellett, hogy az intézményrendszer merevsége elleni hatásos eszköz. A szerző szerint a klasszikus értelmezés valójában alulbecsüli a polgári engedetlenség társadalmi és politikai hasznosságát. Azért szükséges élni a polgári engedetlenség eszközével, mert a politikai rendszerek deliberációs és döntéshozatali folyamatai óhatatlanul szenvednek valamilyen típusú és szintű strukturális demokráciabeli hiányosságtól, megnehezítve a demokratikus értékek által megkövetelt deliberációs és reprezentációs folyamatokat. Tekintettel a demokrácia ilyen – adottságként értelmezett - strukturális hiányosságaira, a polgári engedetlenség a demokratikus felhatalmazás olyan formájaként értelmezhető, amely a demokratikus önrendelkezés intenzívebb és/vagy szélesebb körű formáját célozza (Celikates, 2016).

Ezen kívül a lelkiismereti indokokat sem tartja szükségesnek, illetve a büntetés elfogadását és az igazságosság közös elveit sem. A klasszikus irodalomban a büntetés elfogadása komoly részét adja annak az érvelésnek, hogy hogyan lehet a polgári engedetlenséget jól megkülönböztetni a tiltakozás és az ellenállás radikálisabb és forradalmibb formáitól.

A szerző szerint a polgári engedetlenség jellegéből fakadóan nem alapulhat társadalmi szinten az igazságosság közös elvein, mivel lényegét pont az adja, hogy lehetőséget biztosíthat egy marginalizált csoport számára a többségre történő hatásgyakorlásban, nem pedig többségi konszenzusból indul ki.

Celikates a polgári engedetlenség társadalmi feltételeit a klasszikus elméletnél jóval szélesebb politikai rendszerekre terjeszti ki. Míg Rawls (1971/1997) az általa definiált ideális társadalomtól csak részben eltérő, legtöbb elemében liberális demokráciaként működő társadalmakban tartja értelmezhetőnek, Celikates ennél szélesebb körben tartja értelmezhetőnek a fogalmat, érvelése szerint a szakirodalomban nagyjából igazságos rendszerként hivatkozott rendszerek a polgári engedetlenséghez folyamodók szemszögéből nem lenne nagyjából igazságos.

A fogalmi elemek közül Celikates a polgári engedetlenséget követő esetlegesen kiszabott büntetés elfogadását sem tartja szükségesnek. Ugyan a klasszikus irodalomban a büntetés elfogadása komoly részét adja annak az érvelésnek, hogy hogyan lehet a polgári engedetlenséget jól megkülönböztetni a tiltakozás és az ellenállás radikálisabb és forradalmibb formáitól, Celikates szerint a büntetés lehet olyan igazságtalan mértékű vagy járhat a polgári engedetlenséget alkalmazó egyén vagy csoport ellenállására olyan hatással, amely nem indokolható sem morális, sem praktikus szempontokból. Ez előbbi abból fakad, hogy Celikates a rawlsi társadalmi feltételekhez képest bővebb társadalmi feltételeket adott meg, így nem feltétlenül lesz morális megalapozottsága a büntetés kiszabásának vagy végrehajtásának, utóbbi pedig a mozgalom tevékenységének hátramoszdítását jelenti.

A szerző a lelkiismereti motivációt sem tartja szükségesnek, ahogyan a nyilvánosságot sem. Celikates (2014) szerint mindkét fogalmi elem teljesülése nélkül beszélhetünk polgári engedetlenségről. Előbbi esetben az érintettséget Habermas lelkiismereti motivációjánál is tágabban értelmezi: szerinte elegendő, ha a polgári engedetlenséget valamilyen konkrét életkörülményt érintő jelenség vagy döntés ellen lázad, például a szomszédságban épülő szeméttlerakó ellen. A nyilvánosság és az ezzel összefonódó előre bejelentés pedig kifejezetten

kontraproduktív lehet a polgári engedetlenséget alkalmazók ügye számára, hiszen bizonyos típusú fellépések (például állatok kimentése állatkísérleteket folytató cégektől) nem történhet a rendőrségen előre bejelentett formában.

A szerző az erőszak alkalmazását is beemeli az elfogadható fogalmi elemek közé, azonban az erőszak militáns, életet kioltó formáit már nem tartja megengedhetőnek. A teljes erőszakmentesség kizárásával a fogalmi elemek közül létrejön egy olyan, egyértelmű keretek alapján, de helytelenül disztigváló narratíva a hatalom gyakorlójának részéről, miszerint léteznek „jó” és „rossz” típusú polgári ellenállások. Mivel az erőszakosság átpolitizált fogalom, bizonyos országok már csupán mások közlekedését nehezítő fellépéseket (például útzárlat) is erőszakos cselekményként kategorizálnak. Celikates (2016) szerint indokolt esetben akár a magántulajdon megrongálása is választható a polgári engedetlenség eszközeként.

3. A nagyjából igazságtalan társadalom fogalmi megalapozása

Dolgozatunk következő fejezetében arra teszünk kísérletet, hogy a Rawls mentén bemutatott tökéletesen igazságos társadalomhoz hasonlóan további „*igazságossági szinteket*” írjunk le és ennek megfelelően tudjuk a későbbiekben a polgári engedetlenség fogalmát és igazolási rendszerét a nagyjából igazságtalan, azaz választási autorkáciaként működő társadalom sajátosságainak megfelelően bemutatni.

Először röviden összefoglalásra kerül a korábban ismertetett elméletek a polgári engedetlenség társadalmi feltételei mentén. Ezután a dolgozatunk elméletalkotási céljaként kitűzött társadalmi környezetre, a választási autokráciák legfontosabb jellemzőire térünk ki, majd leírjuk a választási autokráciák helyét az „*igazságossági szintek*” skáláján.

3.1 A társadalmi feltételek túlzott kiterjesztése és lekorlátozása ellen

Ahogy a korábbiakban kifejtettük, Delmas (2018) a nem polgári engedetlenség fogalmát propagálja olyan politikai aktivitás kapcsán, amely a polgári engedetlenség adott értelmezésén kívül esik, ezzel elkerülve a fogalom túlzott kiterjesztését. Azonban a választási autokráciák esetén felsorolható egy olyan, jól leíró együttese a választási autokráciák sajátosságainak, amely a fogalmi kiterjesztésnek korlátot szab. Ezen túlmenően a nem polgári engedetlenséget jellegéből fakadóan eseti elbírálás alá kell vetni, amelyre a választási autokráciák intézményi hiányosságai miatt korlátozott lehetőség van, ahogyan a nem polgári engedetlenséggel kapcsolatos kommunikációra is. Ez utóbbi veszély ugyan a polgári engedetlenség esetén is

fennáll, mindazonáltal egységesebb fogalmi feltételek mellett (melyek kifejtésére a negyedik fejezetben térünk ki) kevésbé szofisztikált kommunikáció is elégséges lehet.

Celikates a polgári engedetlenség társadalmi feltételeit a klasszikus elméletnél jóval szélesebb politikai rendszerekre terjeszti ki, mint ahogyan azt Delmas vagy Rawls esetében láthattuk. Míg Rawls (1999) az általa definiált ideális társadalomtól csak részben eltérő, legtöbb elemében liberális demokráciaként működő társadalmakban tartja értelmezhetőnek, Celikates ennél szélesebb körben értelmezhetőnek tartja a fogalmat, érvelése szerint a szakirodalomban nagyjából igazságos rendszerként hivatkozott rendszerek a polgári engedetlenséghez folyamodók szemszögéből nem lenne nagyjából igazságos, így ezzel a meghatározással valójában nem érdemes élni. Ezzel a megközelítéssel szemben felhozható a nem polgári engedetlenség mögött álló érvrendszerből kiemelt, a fogalmat túlságosan kiszélesítő probléma, illetve a társadalom túlzott destabilizációjának kérdésköre, amely a nem kellő megalapozottsággal elkövetett (és ezáltal a polgári engedetlenség fogalmából kieső) potenciálisan törvénytörő politikai aktivitás eredményez.

Azon keresztül, hogy a választási autokráciák sajátosságait összegezzük és elhelyezzük egy, a társadalom igazságosságát leíró rendszerben, a nem polgári engedetlenség és a túlzott fogalmi és igazolási kiterjesztés filozófiai és akár köznap diskurzusban történő használata során felmerülő problémák is feloldásra kerülnek.

3.2 A választási autokráciák normatív leírása

A hidegháború vége óta politika tudomány egyik központi, igen gyakran tárgyalt és elemzett témájává vált a demokrácia intézményének vizsgálata, valamint az autoriter rendszerek felépítése és működése, a 2000-es évek elejétől kezdve, illetve a kortárs irodalomban pedig kiemelt figyelmet kapnak az úgynevezett hibrid rezsimek, azon belül is a versengő vagy választási autokrációkra (Schmitter és Karl, 1991; Diamond, 2002; Levitsky és Way, 2002; Schedler, 2013).

A legtágabb definíció szerint a hibrid rezsimek olyan politikai rendszer, amely magába foglal mind demokráciákra jellemző, mind autokrációkra jellemző intézményeket és fogalmi elemeket (Diamond, 2002; Levitsky és Way, 2002). Ez a meghatározás azonban túl tág, hiszen az egyes rendszerek különböző mértékben alkalmaznak demokratikus, illetve autokratikus elemeket, így a hibrid rezsimeken belül számos altípust különböztethetünk meg. Ennek tudatában, habár a

politikatudományban gyakran használják a hibrid rezsím kifejezést ernyőfogalomként, dolgozatunkban a választási autokráciák kifejezést fogjuk használni, mint a hibrid rezsimek egyik altípusát, amelyet a későbbiekben ismertetett jellemzők alapján fogunk alkalmazni.

Diamond a választási autokráciát, áldemokráciaként is jellemzi, és egyúttal egy sokkal leíróbb kifejezésnek is tartja a mai világ politikai rendszereiben egyre inkább elterjedő berendezkedésnek. Ezt azzal indokolja, hogy *„a demokrácia az egyetlen széles körben legitim politikai rendszer, és a kormányok példátlan (nemzetközi és hazai) nyomást éreztek arra, hogy alkalmazzák - vagy legalábbis utánozzák - a demokratikus formát”* (Diamond, 2002, p.24). Ezek alapján ebben a fejezetben arra keressük a választ, hogy a választási autokráciák, hogy utánozzák a demokráciák felépítését, miközben a valóságban autokratikus az állam vezetése.

Levitsky és Way, valamint Schedler munkájukban kiemelik, hogy a választási autokráciákat meg kell különböztetni mind a demokráciáktól, mind a teljesen autokratikus rendszerektől, vagy zárt autokráciáktól (Levitsky és Way, 2002; Schedler, 2011). Modern liberális demokráciák esetében Levitsky és Way 4 kritériumot határoznak meg, amelyek biztosítják a rendszer demokratikus jellegét: 1) szabad és tisztességes választások, 2) általános választójog, 3) politikai jogok és a polgári szabadságjogok védelme, 4) a választott tisztségviselők tényleges kormányzati hatalommal rendelkeznek (Levitsky és Way, 2002, p.53). Teljesen autokratikus rendszereknél a hatalom birtoklói teljesen kiüresítik a demokratikus intézményeket, figyelmen kívül hagyják az előbb taglalt 4 demokrácia kritériumot (Levitsky és Way, 2002; Schedler, 2013). A választási autokráciák e két végpont között helyezkednek el, azonban fontos kiemelni, hogy mint ahogy a hibrid rezsimek esetében, úgy a választási autokráciák esetében sem lehet egy tökéletes, minden választási autokráciaként leírható rendszerre megfelelő definíciót, leírást adni. Ebben az értelemben tehát a következőkben ismertetett definíció is tág, hiszen az egyes rendszerek nem minden esetben fognak pontosan ugyanazokkal a jellemzőkkel rendelkezni, mégis azonos rendszerbe sorolhatóak.

Ezen definíciója alapján a demokráciák és a választási autokráciák közötti legfontosabb különbség, hogy demokráciák esetében ugyan előfordulhat, hogy a fentebb tárgyalt kritériumokat megsérti a regnáló hatalom, azonban ez nem fordul elő rendszeresen. Választási autokráciákban ezzel szemben rendszeres és súlyos jogsértések történnek, így a rendszerben nem azonos eséllyel vannak jelen a hatalmon levők, illetve az ellenzék. A teljesen autokratikus rendszerektől pedig abban különbözik ez a rendszer, hogy a hatalom birtoklói *„nem szüntetik meg és nem is üresítik ki”* a demokratikus intézményeket és szabályokat, hanem

manipulálva igazságtalan versenyt alakítanak ki a politikai életben a saját javukra. (Levitsky és Way, 2002; p.53)

A hatalomért folytatott demokratikus verseny különböző területeken zajlik. A következőkben a Levitsky és Way által kiemelt négy területet fogjuk bemutatni, amelyeket Schedler is elemzi könyvében, és amelyek választási autokráciákban nagy jelentőséggel bírnak (Levitsky és Way, 2002; Schedler, 2013). Ezek azok a területek, amelyeknek a legnagyobb hatása van adott rendszer működésére, így ezek azok a területek melyek befolyásolásával a hatalmon levők igazságtalan versenyhelyzetet tudnak létrehozni.

Választási autokráciákban a választásokkal szemben támasztott alapvető kritériumok nagyrészen teljesülnek, vagyis rendszeres, szabad, szisztematikus csalásoktól mentes, többpárti választások vannak tartva (Levitsky és Way, 2002). Ezen kritériumok, legalább részbeni teljesülése miatt a rendszerben, még ha az igazságtalan is, jelen van a működő demokráciákra jellemző korlátozott bizonytalanság ('bounded uncertainty') azzal kapcsolatban, hogy ki fogja megnyerni a választásokat (Schmitter és Karl, 1991; Lewitsky és Way, 2002). Levitsky és Way a választásokkal kapcsolatban két általános befolyásolási gyakorlatot említenek, az államhatalommal való visszaélést és az elfogult médiareprezentációt, illetve ezekből adódóan az átláthatóság hiányát (Lewitsky és Way, 2002).

Schedler, empirikus megfigyeléseken alapuló elemzésében részletesen tárgyalja, és vázolja fel a különböző technikákat a választások befolyásolására. Ezek közül a dolgoztunk szempontjából legrelevánsabbakat fogjuk bemutatni, azonban fontos kiemelni, hogy mindegyik eszköz alkalmazása jellemző választási autokráciákra. A választásokon induló pártok manipulálása egyrészt az ellenzéki pártok fragmentációjának előidézésében, illetve fenntartásában nyilvánul meg. Ezzel biztosítva van, hogy ugyan az ellenzéki vélemények is jelen vannak a rendszerben, ám egység hiányában nem képesek hatalmat szerezni. Ebben a tekintetben a másik technika, a névleges ellenzéki pártok kormányzó párt által létrehozása vagy támogatása. Ezek a pártok ugyan ellenzéki szerepben vannak, valójában támogatják és elősegítik az adott kormány hatalmon maradását. Szintén gyakran alkalmazott manipulációs technika az úgynevezett 'election engineering', vagyis a választási szabályok manipulálása, átalakítása, a kormányzó hatalom javára. Ide tartozik többek között a választási rendszer átalakítása, - általában többségi választó rendszerre- a győztes kompenzáció intézményének bevezetése, illetve a választási körzetek újra rajzolása, amely legtöbbször aránytalan körzetek hoz létre (Schedler, 2013).

A választásokkal kapcsolatban merül fel talán a leggyakrabban a média szerepe a demokráciák működésében, illetve a választási autokráciák fenntartásában „félretájékoztatáson és dezinformáláson” keresztül (Schedler, 2013). A média a legalapvetőbb eszköz a széleskörű nyilvánosság eléréséhez, valamint a kormánnyal kritikus vélemények hangoztatására, a választási autokrácia pedig éppen ezeket a funkciókat csorbítja. A teljesen autokratikus rendszerekkel ellentétben nem uralja le teljesen az állam a médiát, az állami médián kívül jelen vannak más média termékek is. Ugyanakkor nem feltétlenül erőszakos eszközökkel, de korlátozzák a kormánnyal kritikus és független média működését, például „vesztegetéssel, a kormányzati hirdetések szelektív kiosztásával, illetve különböző pénzügyi és adó terhek növelésével” (Levitsky és Way, 2002). Schedler továbbá azt is kiemeli, hogy választások esetében a kormányzati média aránytalanul felhangosítja a kormánypárt jelöltjeinek kampányát, ezzel aránytalan versenyelőnybe hozva őket az ellenzéki indulókkal szemben.

Utolsó szempontként pedig mindenképpen meg kell vizsgálni a „hatalom megosztás formális intézményeinek” helyzetét választási autokráciákon belül (Schedler, 2013, p.63). Zárt autokráciákban legtöbbször ezek a hatalmi ágak nincsenek is jelen, vagy ha léteznek is, nem töltönek be valós szerepet. Azonban ahogy már korábban jeleztük Diamond írása nyomán, a választási autokráciák úgy adaptálódtak, a nemzetközi és a hazai nyomáshoz, demokratizálódás tekintetében, hogy látszólag létrehoztak és fenntartanak a liberális demokráciákban jelen levő intézményeket, így törvényhozó testületet és különböző szintű bíróságokat is (Diamond, 2002). A választásokhoz hasonlóan itt is a befolyásolás és a manipuláció eszközeivel élnek az állam vezetői, annak érdekében, hogy csökkentsék ezen intézmények hatalmát és súlyát a rendszerben. Mind a törvényhozás, mind a bíróságok tekintetében három befolyásolási eszköz kiemelendő: hatalom korlátozása törvényi eszközökkel ('disempowerment'), fragmentáció, valamint az egyes aktorok befolyásolása ('agent control') (Schedler, 2013).

A törvényi korlátozások esetében a hatalom erősen limitálja az adott testület jogköreit, ezzel csökkentve ellenőrző szerepét és befolyását a hatalommal szemben. A testületek fragmentációja a törvényhozás esetében, elsősorban a parlamenti frakciók közötti együttműködés nehezítését, illetve minél több frakció létrejövését előidéző törvényi szabályozásokat foglalja magába. Az aktorok befolyásolás törvényhozás esetében legtöbbször megfélemlítésen vagy egyéb ösztönzőkön, például anyagi juttatásokon keresztül történik. Bíróságok esetében ezeken kívül jelen van a kinevezéseken keresztül történő manipulálás is, vagyis, hogy politikailag megbízható bírókat neveznek ki bizonyos pozíciókra, amellyel a hatalom a lekötelezettjévé teszi az adott aktorokat. (Schedler, 2013)

3.3 A nagyjából igazságtalan társadalom, mint lehetséges társadalmi környezet

Az ismertetett attribútumok alapján látható, hogy milyen alapvető különbségek figyelhetők meg liberális demokráciák, teljesen autokratikus rendszerek, illetve választási autokráciák között. A rawlsi, illetve habermasi klasszikus elméletek alapján már bemutattunk három különböző társadalmat, a teljesen igazságos, a nagyjából igazságos, illetve a teljesen igazságtalan társadalmakat. Az igazságossági rendszernek talán a két szélsőségességét a legegyszerűbb feladat meghatározni: A Rawls és Habermas által leírt kritériumok alapján a teljesen igazságos társadalom egy ideális társadalom leírás, a nagyjából igazságos társadalom liberális demokráciákban valósulhat meg, míg a teljesen igazságtalan társadalom teljesen autokratikus rendszerekre, diktatúrákra jellemző.

Sokkal komplexebb kérdés a két végpont között elhelyezkedő rendszerek pontos behatárolása, mind igazságossági (politikai filozófiai) mind pedig politikai rendszerek (politikatudományi) szempontból vizsgálva. Filozófiai szempontból a nagyjából igazságos társadalom többször is megjelenik, mind a kortárs, mind a klasszikus polgári engedetlenség társadalmi feltételekhez kapcsolatos hozzáállásában. Ez a társadalmi kép logikusan a tökéletesen igazságos rendszer egy „alsóbb” lépcsőfoka, amelyet a nagyjából igazságtalan társadalom követ, ez pedig a tökéletesen igazságtalan előtt helyezkedik el. Természetesen a társadalmi berendezkedések a valóságban nem választhatóak el minden esetben ennyire élesen egymástól, de ezzel a négy kategóriával egy olyan leíró rendszert találtunk, amely kellően behatárolt és a politikatudományi kategóriákhoz is hozzáilleszthető (Schedler, 2013, p.78).

Ezek alapján a klasszikus keretrendszerekben nem egyértelműen értelmezhetőek a választási autokráciák, mivel az igazságosság közös elvei nagyjából sem teljesülnek bennük, azonban teljesen igazságtalan társadalmakként sem jellemezhetőek a választási autokráciák, mivel ahogy azt Levitsky és Way is bemutatják írásukban, ezekben a rendszerekben, ha korlátozottan is, de jelen van az önkorrekció lehetősége, mivel az egyes demokratikus intézmények nincsenek teljesen kiüresítve, működésük nincs ellehetetlenítve, a hatalom inkább folyamatos manipuláción és befolyás gyakorlásán keresztül korlátozza, és próbálja folyamatosan csökkenteni ezen intézmények hatalmát (Levitsky és Way, 2002). Illetve, ahogy Schedler is utal rá könyvében, az általa leírt manipulációs technikák nem minden választási autokráciában vannak egységesen alkalmazva, ezek inkább választási lehetőségek az autoriter hatalomnak, amely a saját érdekeinek megfelelően alkalmazza, vagy éppen nem alkalmazza azokat (Schedler, 2013).

Mindezek fényében dolgozatunkban bevezetünk a Rawls által leírt társadalmi feltételek keretrendszerében egy társadalmi környezetet, a nagyjából igazságtalan ('nearly unjust') társadalom fogalmát. Mivel dolgozatunk kifejezett célja a választás autokráciákra történő polgári engedetlenség fogalomalkotása, ezért a nagyjából igazságtalan társadalom itt elsősorban társadalmi környezetként, adottságként, mintsem feltételként szerepel.

4. Polgári engedetlenség a nagyjából igazságtalan társadalomban

Dolgozatunk további részében a polgári engedetlenség olyan fogalmi és igazolási leírására fogunk törekedni, amely a választási autokráciák rendszerszintű sajátosságaihoz igazodva teszi lehetővé politikai aktivitás polgári engedetlenségként való besorolását. Ennek során szeretnénk mind a klasszikus, mind a kortárs elmélet bizonyos, a korábbiakban ismertetett elemeire támaszkodni.

4.1 Fogalmi és igazolási elemek a nagyjából igazságtalan társadalomban

Ahogy az korábban írtuk, a polgári engedetlenséget - potenciálisan törvénysértő jellegéből fakadóan - körültekintően érdemes kezelni, mind cselekedeti, mind pedig elméleti szinten. Ebben a körültekintésben különböző szerzők meglátásai eltérőek, ahogyan a társadalmi feltételek meghatározásában is. Habermas szerint a polgári engedetlenség a demokrácia érettségének és rezilianciájának lakmusz tesztje, míg Rawls végső eszközként és szélsőségesebb óvatossággal kezeli használatát, hiszen egy nagyjából igazságos demokráciára a nem körültekintő politikai aktivitás destabilizáló hatással lehet. Mindazonáltal abban a klasszikus és kortárs szerzők hasonulnak egymáshoz, hogy a demokratikus értékek erősödésével járhat a polgári engedetlenség, így a fogalom elméleti leírása és a politikai és jogi szférában történő használata is kimondottan fontos.

A következőkben kitérünk a polgári engedetlenség jelenségének társadalmi hasznosságára a választási autokráciákra nézve. Ezután a 4.1.1-es alfejezetben az elméletalkotási szemléletet ismertetjük, végül pedig a 4.1.2-es alfejezetben kitérünk a választási autokráciákon belül a rendszerváltás utáni magyar mozgalmiságból hozott példák és a konkretizált fogalmi és igazolási elemek leírására.

4.1.1 Elméletépítési elvek

A választási autokráciák esetében a klasszikus irodalom nem értelmezi a polgári engedetlenséget, a kortárs szerzők esetében Delmas a nem polgári engedetlenség fogalmára kíván nagyobb elméleti és gyakorlati hangsúlyt helyezni, míg Celikates megengedő a polgári

engedetlenség fogalmának használatával kapcsolatban a nagyjából igazságtalan társadalmak esetén is, sőt, magát a társadalmi kategorizációt is elveti, mivel az a szerző szerint nagyban a társadalmi és politikai hovatartozásból fakadó megéléstől függ.

Dolgozatunkban azonban azt találtuk, hogy a tökéletesen igazságos és nagyjából igazságos társadalom képeinek rawlsi leírásához hasonló logikájával felírható egy olyan keret, amelyben a nagyjából igazságtalan társadalmat a választási autokráciák társadalmi rendszerének feleltetjük meg. Ebből fakadóan egyrészt egy jól lehatárolható társadalmi rendszert írhatunk le, amelyre szabottan kísérünk meg polgári engedetlenségi fogalmat és igazolási rendszert leírni, azzal a megfontolással, hogy ez a demokratikus értékek visszaállításának eszköze lehet.

Elméletalkotásunkban fontosnak tartjuk a kortárs szerzők által alkalmazott lentről felfele építkezés elvét. Ezen elvet követve egy morális érvelésen alapuló elmélet helyett, egy gyakorlatiasabb, valós példákból kiinduló elméletet szeretnénk létrehozni. Ezzel szeretnénk reagálni a kortárs szerzők Rawlszal szemben megfogalmazott kritikákra, mely szerint a klasszikus liberális elmélet egy túl szűk, a való életben ténylegesen csak ritkán alkalmazható, normatív keretrendszert fogalmaz meg.

Utolsó szempontunk elméletünk megalkotásában a dolgozatunkban már korábban említett megfogalmazott destabilizáció kérdéskörére vonatkozik. A klasszikus irodalom alapján a polgári engedetlenségnek destabilizációs hatása lehet a társadalom egészére, hiszen valamilyen nyílt, törvénybe ütköző cselekedet. A kortárs irodalom ugyan kevésbé helyezi a hangsúlyt a destabilizáció kérdésére, azonban a választási autokrációkban az igazságosságnak valamilyen alapvető, strukturális sérülését feltételezzük, ahogyan azt a korábbiakban ismertettük. Ez alapján elméletünkben a társadalom destabilizálásnak elkerülésére is hangsúlyt fogunk fektetni, hiszen egy önmagában instabil rendszerről van szó.

4.1.2 Fogalmi és igazolási elemek a választási autokráciára szabva

Követve a dolgozatunkban tárgyalt polgári engedetlenségi keretrendszerek logikai felépítését, saját elméletünket is a társadalmi feltételek, valamint a fogalmi és igazolási elemek bemutatásán keresztül fogjuk ismertetni. Mindehhez olyan polgári engedetlenségek közül hozunk példát a 2010 utáni Magyarországon, amelyeknek megvalósítói is polgári engedetlenségként hivatkoznak az adott politikai aktivitásra, illetve a közvélemény legalább egy része ezt az álláspontot képviselte.

Elméletünkben kibővítjük a klasszikus elméletekben használt társadalmi feltételrendszert, a 3.3 fejezetben bevezetett nagyjából igazságtalan társadalom fogalmával, amelyet dolgozatunk és elméletünk fókuszából – választási autokráciák – következően adottságként, mintsem feltételként értelmezünk.

A fogalmi elemek közül először a nyilvánosság kérdésére fordítunk figyelmet. A nyilvánosság szükségességét a nagyjából igazságtalan társadalomban fontosnak találjuk, mert az a figyelemfelkeltő hatás, amit a polgári engedetlenkedés eszközével élők elérhetnek, kompenzálhatja a nagyjából igazságtalan társadalom hiányos deliberációs és reprezentációs platformjait. A klasszikus elmélettől előően az előre bejelentést nem tartjuk szükséges fogalmi elemnek, azaz elegendő a konkrét tevékenység után nyilvánosságot adni a polgári engedetlenségnek, hogy az igazolt legyen. Az utólagos kommunikáció lehetősége abból fakad, hogy bizonyos típusú polgári engedetlenség esetén az előre bejelentés ellehetetlenítené magát a tevékenységet, azonban amennyiben lehetőség van a polgári engedetlenségre előzetes kommunikációval együtt, úgy annak megtételét mindenképpen szükségesnek látjuk.

Ugyan jogosan felmerülhet a nyilvánosság fogalmi elemként való használata ellen, hogy valódi hasznossága a választási autokráciákban korlátozott kommunikációs csatornák miatt csekély és a kormányközeli média felülreprezentáltságának köszönhetően úgy tartja napirenden, vagy keretezi a polgári engedetlenséget, hogy annak valódi, társadalmi haszna nem lesz. Amennyiben ez teljesül is, kétféleképpen mégis célt érhet el a nyilvánosság: egyfelől az adott országon belül hasonló érdekcsoportok tudomást szerezhetnek a polgári engedetlenségről és koordinálhatják a következő, hasonló politikai aktivitásukat. Másfelől, adott országon kívül is, amely egyrészt segíthet az országok közötti koordinációban érdekcsoportok között, másrészt pedig jelzésértékű lehet más országok felé.

A választási autokráciákra szabott polgári engedetlenség fogalmi eleme a polgári engedetlenség motivációja - amely a klasszikus értelmezésben pusztán pontszerű, politikai - kiterjesztésre kerül és akár rendszerszintű igazságtalanság megváltoztatását is célozhatja. Ennek az az egyszerű indoka, hogy a nagyjából igazságtalan társadalomban nem csupán pontszerű (például törvény vagy rendeleti szintű) hanem strukturális igazságtalanság is előfordul. Ilyen rendszerszintű igazságtalanság ellen lépett fel polgári engedetlenséggel a Tanítanék Mozgalom (2023) a tanításhoz való jog sérülése és a pedagógusok méltatlan helyzetének okán, vagy A Város Mindenkié (2015) mozgalom a lakhatási válság ellen. Mindkét mozgalom kommunikációjában megjelent az általuk sérelmezett rendszerszintű igazságtalanság, amelyre

a Tanítanék Mozgalom a munka megtagadásával, A Város Mindenkié (AVM) pedig kilakoltatás akadályozásával kívánta felhívni a figyelmet.

A polgári engedetlenség után kiszabott büntetés elfogadása, mint fogalmi elem szintén részét képezi dolgozatunk választási autokráciákra szabott fogalmi leírásának. A büntetés elfogadása valójában több részre bontható, az (a) előállítástól kezdve a (b) bűnösség bíróságon történő beismerésén keresztül a (c) bűn nyilvános nem védésén át a (d) büntetés miatt való panaszkodás elkerüléséig. Dolgozatunkban Moraro (2019) abbéli értelmezésére szeretnénk támaszkodni, amely a (b) bűnösség bíróságon történő beismerését és a (c) bűn nyilvános nem védését elveti, mint feltételeket. Ennek értelmében az engedetlenséggel élők tagadhatják a büntetőjogi felelősséget, miután bíróság elé állították őket, ahogyan azt az AVM (2015) is tette, arra hivatkozva, hogy a valódi probléma nem az ő polgári engedetlenségük, hanem az a rendszerszintű igazságtalanság, amely miatt kilakoltatnak embereket.

A lelkiismereti motiváció kérdésében a klasszikus rawls-habermasi megközelítést tartjuk elméletünk szempontjából megfelelőnek. Ahogy korábban már jeleztük, az elméletünkhöz alapul vett nagyjából igazságtalan társadalmakban, az igazságosság közös elvei gyakorlatilag egyáltalán nem érvényesülnek. Ugyanakkor azt feltételezzük, hogy egyéni, illetve csoportok szintjén ezekben a társadalmakban is léteznek morális elvárások, a lelkiismerethez köthető absztrakt elképzelések. Ezen feltételezésünket támasztja alá a Tanítanék Mozgalom által is szervezett tanári polgári engedetlenségi mozgalom, A Város Mindenkié kilakoltatások megakadályozását célzó vagy a Ligetvédők, a Városliget beépítését és fák kivágását megakadályozni próbáló megmozdulásai.

Az erőszakmentességgel kapcsolatban inkább a már működő vagy korábban működő polgári engedetlenségi mozgalmak gyakorlatait vizsgálva - tanári ellenállás, kilakoltatás megakadályozása, és így tovább - azt a megállapítást tehetjük, hogy ezek minden esetben a klasszikus keretrendszerben kötelező fogalmi elemként megjelenő erőszakmentesség elvéhez tartják, illetve tartották magukat.

Fontosnak tartjuk kiemelni, hogy a polgári engedetlenségnek – ahogy azt már előző fejezeteinkben tárgyaltuk – destabilizációs hatása lehet a társadalomra nézve. Habár elméletünkben nem kívánunk normatív állítást megfogalmazni egyik fogalmi elemmel kapcsolatban sem, ebből a lehetséges hatásból kiindulva, majd a gyakorlati példákat vizsgálva, mégis azt a megállapítást tesszük, hogy a nagyjából igazságtalan társadalmakban szerveződő

polgári engedetlenségi mozgalmak számára is kerülendőnek tekinthető a radikálisabb, erőszakhoz folyamodó ellenállási elemek alkalmazása.

Igazolási keretrendszerünk ismertetése előtt még egyszer áttekintjük röviden a klasszikus, illetve a kortárs szerzők által meghatározott igazolási feltételeket. Rawls három feltételt határoz meg a polgári engedetlenség morális igazolásához. Egyrészt a polgári engedetlenség tárgyának, olyan esetnek kell lennie, amelyben sérülnek az igazságosság közös elvei, valamilyen súlyos igazságtalanság merül fel. A polgári engedetlenséghez ezen kívül végső eszközként kell folyamodni, valamint, ha több polgári engedetlenségi ellenállás egyszerre fejtené ki tevékenységét, akkor a társadalom destabilizálásának és az alkotmányos rend semmibe vételének elkerülése érdekében ezen mozgalmak között elvárt a koordináció a morális igazoláshoz.

A kortárs szerzők a rawls-i keretrendszeren túlmutató, azt bővítő elméleteket dolgoztak ki. Celikates az igazolást csupán ahhoz köti, hogy az engedetlenség céljának a demokrácia javításának kell lennie, míg Delmas egyrészt kibővíti a klasszikus liberális igazolási rendszert, mivel azt túl korlátozónak tartja, másrészt bevezeti a nem polgári engedetlenség fogalmát, amelyet pedig eseti elbírálás alapján lehet igazolni.

Elméletünk igazolási kerete a kortárs keretrendszerhez áll közelebb. Kibővítjük a polgári engedetlenség tárgyát, mivel a nagyjából igazságtalan társadalomban nem teljesülnek az igazságosság közös elvei, így a rawls-i feltétel itt nem értelmezhető.

Választási autokráciák jellemzőiből adódik, hogy a demokratikus intézmények nem működnek a Rawls által leírt liberális demokráciák elveinek megfelelően. Ebből következik, hogy az állampolgárok nem tudják eldönteni mely jogorvoslati lehetőségek lehetnek sikeresek, illetve sikertelenek, így tehát a polgári engedetlenség nem feltétlenül végső eszköz elméletünkben. Gyakorlatban ez a fogalmi elem Istvánffy András polgári engedetlenségi megmozdulásában jelenik meg, mely során egy állami intézmény előtt fogyasztott el egy marihuánás cigarettát a hatóságok jelenlétében.

Igazolási keretrendszerünkben a koordináció azonban kiemelet szerepe kap. Mivel nagyjából igazságtalan társadalmakban az igazságosság közös elvei gyakorlatilag egyáltalán nem érvényesülnek, így a társadalomnak egy torz igazságérzete van, amely a magyar példák esetében abban nyilvánul meg, hogy az egyes sértett érdekcsoportok csak a saját problémájukra fókuszálnak. Ez jelenleg a tanári ellenállás példájában a legszembevetőbb, ahol a különböző szervezetek nem, vagy nem feltétlenül koordinálnak egymással, így az ellenállás hatékonysága

is megkérdőjelezhető, mivel komoly eredményt mindeddig nem tudtak felmutatni. Az igazságosság közös elveinek visszaépítéséhez azonban a polgári engedetlenségi mozgalmakon keresztül vezethet az út, így elméletünkben elvárásként fogalmazódik meg a különböző érdekcsoportok, mozgalmak közötti koordináció, amely egyúttal elősegítheti ezen mozgalmak érdekérvényesítő képességét is.

5. Összefoglalás

Dolgozatunkban azt a *hiányzó láncszem*-et kerestük, amely a klasszikus és a kortárs polgári engedetlenség értelmezések között áll. Miközben mind az ismertetett klasszikus, mind az ismertetett kortárs elméletekre építettünk saját elméletünk fogalmi és igazolási elemiben, társadalmi feltételek szempontjából indokoltnak láttuk egy új fogalom, a *nagyjából igazságtalan társadalom* fogalmának bevezetését.

A nagyjából igazságtalan társadalom normatív értelemben a választási autokráciákban jelen levő társadalmi adottság, amelynek jellemzői és működése, a választási autokráciák sajátos, demokratikus és autokratikus elemekből egyaránt építkező természetéből fakad. Ezen társadalom sajátosságaira támaszkodva írtuk le az itt megvalósítható polgári engedetlenség fogalmi és igazolási elemeit. Felmerült a nem polgári engedetlenség ('uncivil disobedience') és a kortárs elméletek használata, azonban ezeket nem találtuk önmagukban elégségesnek az elméletalkotáshoz, figyelembe véve a választási autokráciák alapvetően destabilizálódott helyzetét.

Azt találtuk, hogy a klasszikus (rawlsi - habermasi) elméletet kétféleképpen bővíthetjük, úgy, hogy közben a lényegi elemeket megőrizze. Egyrészt a kortárs szerzők munkásságának pontszerű használatával, másfelől pedig a lentől fölfelé építkező módszertanának követésével alkottuk meg saját elméletünket.

A polgári engedetlenség elméletének választási autokráciákra szabott leírása rávilágított arra, hogy milyen társadalmi hasznossága lehet a polgári engedetlenségnek ilyen társadalmi adottságok mellett, illetve előrevetítette azt, hogy a mozgalmárok számára az elsődleges feladat a polgári engedetlenség során az olyan deliberációs és kommunikációs platformok és csatornák megtalálása, amelyeken keresztül van lehetőségük szélesebb társadalmi rétegeket megszólítaniuk.

Hasonló fontosságúnak találtuk a koordinációt, amely a klasszikus értelmezésben a polgári engedetlenség potenciális destabilizációs hatását csökkenti, azonban választási autokráciák

esetén hangsúlyosabb érv, hogy a hasonló érdekcsoportok közötti kommunikáció és koordináció segíthet a rendszerszintű igazságtalanságok feloldásában.

Dolgozatunk jelenleg internetes források nyomán magyar mozgalmi példákra támaszkodik. A példák körének bővítése más választási autokráciákra célszerű lenne, noha abból a feltételezésből indultunk ki, hogy a választási autokráciák kellő mértékű hasonlóságot mutatnak egymással, azonban más országok példáira való támaszkodás egyrészt segítené ennek az állításnak az empirikus alátámasztását, másrészt bővíthetné a polgári engedetlenség fogalmára és igazolási kereteire vonatkozó elméletalkotást.

Ezen felül az internetes források kiegészítése a továbbiakban történhetne a mozgalmaktól gyűjtött, közvetlen forrásanyaggal, melynek feldolgozása segítené teljesebb képet adni a mozgalmárok konkrét céljairól, megkönnyítve a politikai aktivitásuk elemzését és az elméletalkotásban való felhasználásukat.

Összességében tehát leírhatunk a választási autokráciákban polgári engedetlenséget a kortárs keretekenél szűkebben értelemben vett fogalmi és igazolási elemekkel. Ezzel együtt a választási autokráciát, mint politikatudományi fogalmat is elhelyeztük a politikai filozófia már létező rendszerében, a teljesen igazságos társadalom relációjában.

Hivatkozásjegyzék

A Város Mindenkié. (2015.07.07). *Polgári engedetlenséggel a kilakoltatások ellen: aktivisták a bíróság előtt*. Letöltve: 2023.04.02., innen: <https://avarosmindenkie.blog.hu/>

Bedau, H. A. (1961). On Civil Disobedience. *Journal of Philosophy*, 58(21), 653–665. <https://doi.org/10.2307/2023542>

Benke, Á. (2013.12.05). *Nyilvánosan füvezett a 4K! elnöke, előállították*. 24.hu. Letöltve: 2023.03.31., innen: <https://24.hu/belfold/2013/12/05/nyilvanosan-fuvezett-a-4k-elnoke-eloallitottak/>

Celikates, R. (2014). Civil Disobedience as a Practice of Civic Freedom. In J. Tully, *On Global Citizenship: James Tully in Dialogue* (1. kiad.). Bloomsbury Publishing Plc. <https://doi.org/10.5040/9781472544827>

Celikates, R. (2016). Democratizing civil disobedience. *Philosophy & Social Criticism*, 42(10), 982–994. <https://doi.org/10.1177/0191453716638562>

Cohen, C. (1971). *Civil disobedience: Conscience, tactics, and the law*. Columbia University Press.

Delmas, C. (2014a). Political Resistance: A Matter of Fairness. *Law and Philosophy*, 33(4), 465–488. <https://doi.org/10.1007/s10982-013-9189-y>

Delmas, C. (2014b). Samaritanism and Civil Disobedience. *Res Publica*, 20(3), 295–313. <https://doi.org/10.1007/s11158-014-9249-7>

Delmas, C. (2016a). Civil Disobedience. *Philosophy Compass*, 11(11), 681–691. <https://doi.org/10.1111/phc3.12354>

Delmas, C. (2016b). Political Resistance for Hedgehogs. In W. J. Waluchow & S. Sciaraffa (Szerk.), *The legacy of Ronald Dworkin*. Oxford University Press.

Delmas, C. (2017). Disobedience, Civil and Otherwise. *Criminal Law and Philosophy*, 11(1), 195–211. <https://doi.org/10.1007/s11572-014-9347-9>

Delmas, C. (2018). Justice and Democracy. In C. Delmas, *A duty to resist: When disobedience should be uncivil*. Oxford University Press.

Diamond, L. J. (2002). Thinking About Hybrid Regimes. *Journal of Democracy*, 13(2), 21–35.
<https://doi.org/10.1353/jod.2002.0025>

Habermas, J. (1985). Civil Disobedience: Litmus Test for the Democratic Constitutional State. *Berkeley Journal of Sociology*, 30, 95–116. JSTOR.

Levitsky, S., & Way, L. (2002). The Rise of Competitive Authoritarianism. *Journal of Democracy*, 13(2), 51–65. <https://doi.org/10.1353/jod.2002.0026>

Moraro, P. (2019). *Civil disobedience: A philosophical overview*. Rowman & Littlefield.

Rawls, J. (1969). The justification of civil disobedience. In H. A. Bedau, *Civil disobedience: Theory and practice*. Macmillan.

Rawls, J. (1997). *Az igazságosság elmélete* (Z. Krokovay, Ford.). Osiris. (Eredeti mű publikálva: 1971)

Schedler, A. (2013). Shaping the Authoritarian Arena and Shaping the Electoral Arena. In A. Schedler, *The politics of uncertainty: Sustaining and subverting electoral authoritarianism* (1st ed, o. 54–74). Oxford University Press.

Schmitter, P. C., & Karl, T. L. (1991). What Democracy Is. . . And Is Not. *Journal of Democracy*, 2(3), 75–88. <https://doi.org/10.1353/jod.1991.0033>

Tanítanék Mozgalom. (2023). *Polgári Engedatlenségi Kisokos - Tanítanék*. Letöltve: 2023.04.02., innen: <https://www.tanitanek.info/polgari-engedatlensegi-kisokos/>

Walzer, M. (1982). *Obligations: Essays on disobedience, war and citizenship* (4. print). Harvard Univ. Press.

Wasserstrom, R. A. (1961). Disobeying the Law: *Journal of Philosophy*, 58(21), 641–653.
<https://doi.org/10.2307/2023541>